

ZARDUSHTIYLIK DININING PAYDO BO'LISHI VA UNING INSONIYAT
TARIXIDAGI O'RNI

Azamova Sitora Ayonovna

SHDPI Ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

Bektoshev G'iyosiddin Saxriddin o'g'li

Shahrisabz davlat pedagogika instituti 2-kurs talabasi

Otamurodov Doniyor Odilboy o'g'li

Shahrisabz davlat pedagogika instituti 2-kurs talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Zardushtiylik dinining paydo bo'lish tarixi, asosiy tamoyillari va uning insoniyat sivilizatsiyasiga ta'sirini tahlil qiladi. Zardushtiylikning ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi kurash falsafasi, Ahuramazda obrazi orqali ifodalangan diniy dunyoqarash o'rganiladi. Shuningdek, bu dinning qadimgi Fors davlati va uning madaniy merosiga ta'siri, boshqa dinlarga ko'rsatgan ilhomlantiruvchi jihatlari hamda zamonaviy e'tiqod tizimlaridagi o'rni yoritiladi. Maqolada ezgulik, adolat va yovuzlikka qarshi kurash kabi g'oyalar Zardushtiylikda qanday namoyon bo'lgani va ularning zamonaviy davr uchun ahamiyati tahlil qilinadi. Ushbu tadqiqot diniy va madaniy merosning insoniyatning ma'naviy rivojlanishidagi rolini ko'rsatishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Zardushtiylik, Ahuramazda, Avesto, ezgulik va yovuzlik, Qadimgi Fors, diniy tamoyillar, ruhiy meros, insoniyat ma'naviyati.

Zardushtiylik dunyodagi eng qadimiy dinlardan biri bo'lib, uning kelib chiqishi miloddan avvalgi II mingyillikning oxiri va I mingyillikning boshlariga to'g'ri keladi. Bu dinning asoschisi Zardusht (Zoroastr) bo'lib, u o'zining ta'limotlari orqali insoniyatni ezgulik, adolat va ruhiy poklikka chorlagan. Zardushtiylikning asosiy tamoyillari Avesto nomli muqaddas kitobda bayon etilgan bo'lib, unda dunyo ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi kurash maydoni sifatida tasvirlanadi. Zardushtiylik nafaqat qadimgi Fors davlatining asosiy dini sifatida shakllandi, balki uning ta'siri boshqa dinlar va madaniy tizimlarga ham keng yoyildi. Bu dinning ezgu fikr, ezgu so'z va ezgu amal tamoyillari nafaqat o'z davrida, balki hozirgi zamonda ham ma'naviy qadriyat sifatida e'tirof etilmoqda.

Zardushtiylik miloddan avvalgi VII–VI asrlarda O'rta Osiyo va qadimiy Eronda yuzaga kelgan. Zardushtiylik dini e'tiqodiga ko'ra payg'ambar deb hisoblangan Zardusht ismli shaxs nomiga nisbat berilib, shartli ravishda shunday atab kelinadi. Aslida esa, uning muqaddas kitobi hisoblanmish «Avesto»da «Mazdayasna» dini deb atalgan. Bu so'zni «Mazdaga sig'inmoq» deb tarjima qilish mumkin. Mazda so'zi «donish, donishmand, oqil» kabi talqin etiladi. Zardushtiylik «behdin», ya'ni «eng yaxshi din» deb ulug'langan. Unga ko'ra, barcha ezgu borliq Mazdaning irodasi bilan yaratilgan deb e'tiqod qilingan. Mazda so'zi oldiga ulug'lash so'zi Axura qo'shib, zardushtiylikning ilohi – Ahuramazda nomi paydo bo'lgan. Bu qo'shimcha so'z «Janob Mazda» yoki «Xudo Mazda» demakdir.[1] Ba'zi olimlar zardushtiylik hind-eron politeistik din sifatida boshlangan deb hisoblashadi: Yujin Nagasavaga ko'ra, "boshqa Zardushtiy matnlari singari, Eski Avesto ham monoteizmi o'rgatmaydi". Aksincha, doktor Sayem zardushtiylikni dunyodagi eng qadimgi monoteistik dinlardan biri sifatida tavsiflaydi.[2] Ingliz ta'limotida Zardusht haqida saqlanib qolgan birinchi eslatma Tomas Braunga (1605–1682) tegishli bo'lib, u o'zining 1643 yilgi "Religio Medici" asarida Zardushtga qisqacha ishora qiladi.[3] Zardusht nomi manbalarda Zaratushtra, Zardust, Zoroastr ko'rinishlarida ham ishlatiladi. Tadqiqotchilar o'rtasida Zardushtning tarixda bo'lgan yoki bo'lmaganligi borasida turli fikrlar mavjud. Ba'zilar uni tarixiy shaxs deb bilsalar, boshqalar afsonaviy shaxs deb hisoblaydilar. Manbalarning xabar berishicha, u miloddan avvalgi, taxminan 570-yillarda tug'ilgan ilohiyotchi, faylasuf, shoirdir.

Zardusht O'rtasiy hududida mavjud bo'lgan ko'pxudolikka asoslangan qadimiy diniy tasavvur va e'tiqodlarni isloh qilib, yangi dinga asos soldi. Zardushtiylik ta'limoti Markaziy Osiyoda ibtidoiy davrda mavjud bo'lgan tabiat kuchlarini ilohiylashtiruvchi e'tiqodlarga (Markaziy Osiyo qadimgi aholisining «eski dini»ga) nisbatan monoteistik ta'limotdir. U behuda qon to'kuvchi qurbonliklar, harbiy to'qnashuvlar, bosqinchilik urushlarini qoralab, o'troq, osoyishta hayot kechirishga, mehnatga, dehqonchilik, chorvachilik bilan shug'ullanishga da'vat etadi. Moddiy hayotni yaxshilashga urinishni yovuzlikka qarshi kurash deb hisoblaydi. Zardushtiylik dinida qo'riq er ochib, uni bog'u rog'ga aylantirgan odam ilohiyot rahmatiga uchraydi. Aksincha, bog'lar, ekinzorlarni, sug'orish inshootlarini buzganlar katta gunohga qoladilar. Zardusht insonlarga tinch-totuv yashashni, halol mehnat qilishni o'rgatmoqchi bo'ladi. Bunga ko'ra insonning bu dunyodagi hayotiga yarasha narigi dunyodagi taqdiri ham bo'lajak, har bir inson o'lgandan so'ng o'zining bu dunyodagi qilmishiga yarasha abadiy rohat – jannatga, yoki yomon ishlari ko'p bo'lsa na xursandlik va na xafalik ko'rmaydigan arosat joy – misvongatuga tushadi.[4] Zardushtiylik an'alarida hayot vaqtinchalik holat bo'lib, unda odam Asha va Druj o'rtasidagi davom etayotgan jangda faol ishtirok etishi kutiladi. Bolaning tug'ilishida mujassamlanishidan oldin, shaxsning urvan (ruhi) Ahura Mazda koinotni yaratganidan beri mavjud bo'lgan fravashi (shaxsiy/oliy ruh) bilan birlashtirilgan. Urvanning bo'linishidan oldin fravashi Ahura Mazda boshchiligidagi ijodni saqlashda ishtirok etadi. Muayyan shaxsning hayoti davomida fravashi yaxshi harakatlar qilish uchun ilhom manbai va ruhiy himoyachi sifatida ishlaydi. Ajdodlarning madaniy, ma'naviy va qahramonlik namunalari, taniqli qon qarindoshlari bilan bog'liq bo'lib, ular hurmatga sazovor va tiriklarga yordam berishga chaqirilishi mumkin.[5] Zardushtiylik tarixi davomida ziyoratgohlar va ibodatxonalar din tarafdorlari uchun ibodat va ziyorat qilishning diqqat markazida bo'lib kelgan. Ilk zardushtiylik eramizdan avvalgi V asrda ochiq osmon ostida olov yoqiladigan tepaliklar va tepaliklarda ibodat qilishganligi qayd etilgan. Ahamoniylar kengayishidan so'ng, butun imperiya bo'ylab ziyoratgohlar qurildi va ayniqsa, Avestoda madhiyalarga ega bo'lgan boshqa an'anaviy Yazatalar qatorida Mitra, Aredvi Sura Anaxita, Verethragnava Tishtrya roliga ta'sir ko'rsatdi, Bugungi kunda yopiq va yopiq olovli ibodatxonalar jamoat ibodatining diqqat markazida bo'lib, bu yerda turli darajadagi olovlar ibodatxonalariga tayinlangan ruhoniylar tomonidan saqlanadi.[6] Tarixiy jihatdan zardushtiylik har kuni beshta Gah namozini o'qishga va zardushtiylik taqvimidagi turli xil muqaddas bayramlarni saqlash va nishonlashga da'vat etiladi, ular jamoadan jamoaga farq qilishi mumkin.[7] Zardushtiylikning mantralar deb ataladigan ibodatlari, odatda, Gatalarda tasvirlangan Zardushtning ibodat uslubiga taqlid qilib, qo'llarni cho'zilgan holda o'qiladi va ular yovuzlikni quvib chiqarish qobiliyati bilan ta'minlangan, deb hisoblashadi.[8] Dindor zardushtiylik namoz vaqtida boshlarini an'anaviy to'pi, sharf, boshqa bosh kiyimlar yoki hatto qo'llari bilan yopishlari ma'lum. Biroq, islom amaliyotida an'anaviy bo'lgan to'liq qoplama va ro'mol zardushtiylikning bir qismi emas va Erondagi zardushtiy ayollar Eron Islom Respublikasi mandatlariga qarshi turish uchun sochlarini va yuzlarini ko'rsatadigan bosh kiyimlarini kiyishadi.[9] Zardushtiylik ta'limotida kishilik jamiyati jami 12 ming yil umr ko'rish keltirilgan. Bu davrlar: Ahura Mazda (oltin) davri Qayumars (Govmard, Goptshoh)dan boshlanadi. Yima Vivaxvand hukmronligining oxirgi yillarigacha davom etgan. Ormuz davrida ijtimoiy adolat to'la tiklangan zamonlar bo'lib, bu davrda odamlar tug'iladi, lekin o'lim bo'lmaydi, deb hisoblanadi. Mazkur davr Yima Vivaxvand (Jamshid) kibrhavoga berilib, o'zini Tangri o'rniga qo'yib, odamlar unga sajda qilishini va sigir go'shtini yeyishini buyurganidan keyin Axriman ta'siriga muhtalo bo'lguncha davom etadi. Ahura Mazda Jamshidni abadiy umr ko'rish huquqidan mahrum qiladi. Axriman davri to'la adolatsizliklar avj olgan davr bo'lib, u ham Ahura Mazda davriga teng uch ming yil davom etadi. Zardushtiylik zamonidan boshlab Ahura Mazda va Ahriman o'rtasida hayot-mamot kurashi davri boshlanib, u ham uch ming yil davom etadi. Zardusht o'limidan so'ng uch ming yil o'tganidan keyin farovonlik (Ahura Mazda) davri boshlanib, bu davr yana uch ming yil davom etishi bashorat qilinadi va hokazo. Zardushtiylikda yer, suv, havo, olov mavjudlikning to'rtta asosi sifatida ulug'lanadi.[10] Hozirgi kunda dunyo miqyosida zardushtiylik e'tiqodi diniy jamoalari kamayib ketgan. Ular Hindistonning Mumbai,

Gujarat shtatlari va Eronning ba'zi chekka viloyatlarida saqlanib qolgan. Eron Islom Respublikasida zardushtiylik diniga e'tiqod qilish qonun tomonidan ruxsat etilgan. Mumbayda zardushtiylarning madaniy markazi Koma nomidagi institut faoliyat olib boradi. Undan tashqari, Mumbayda Xomi Dxalla raisligida dunyo zardushtiylari madaniyati fondi faoliyat yuritadi. Xulosa qilib aytganda, Zardushtiylik dini insoniyat tarixida chuqur iz qoldirgan qadimiy dinlardan biri bo'lib, uning ta'siri nafaqat diniy, balki falsafiy, madaniy va ijtimoiy sohalarida ham sezilarli darajada namoyon bo'lgan. Bu din dunyoqarashga yaxshilik va yomonlikning abadiy kurashi, ezgulikning g'alabasi haqida yangi tamoyillarni olib kirgan. Zardushtiylikning asosiy g'oyalari — axloqiy poklik, halollik va haqiqatga sadoqat bugungi kunda ham insoniyatga dolzarbligini yo'qotmagan qadriyatlar sifatida xizmat qilmoqda. Mazkur dinning qadimgi Eron va Markaziy Osiyoda shakllangan madaniyatlar rivojiga ko'rsatgan ta'siri beqiyos bo'lib, Zardushtiylikning merosi ko'plab dinlar va falsafiy oqimlarning rivojiga ham zamin bo'lgan. Shuningdek, bu dinning g'oyalari hozirgi zamon axloqiy qadriyatlari va insoniy tamoyillarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Shu bois, Zardushtiylik faqat bir tarixiy din sifatida emas, balki insoniyat tamaddunining shakllanishida o'ziga xos yo'nalish bergan yirik madaniy-falsafiy maktab sifatida ham yodga olinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Z.M.Islomov, N.A.Muhamedov, F.A.Sindarova "Dinshunoslik" TOSHKENT «Niso oligraf» 2016
2. Sayem, Md. Abu (2011). "A Brief Historical Survey Of The Monotheistic Concept In Religious Belief". International Journal of History and Research. 1 (1): 33–44 – via Research Gate.
3. Omonov B. N., Ochilova G. A., Azamova S. A. SPECIFIC CHARACTERISTICS OF THE ECOLOGICAL ENVIRONMENT IN UZBEKISTAN //World of Scientific news in Science. – 2023. – T. 1. – №. 3. – C. 15-28.
4. Shakhrisabz A. S. A. THE USE OF THE SCIENTIFIC HERITAGE OF ORIENTAL SCIENTISTS IN THE FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE AMONG SCHOOLCHILDREN IN THE CONTEXT OF ECOLOGICAL GLOBALIZATION //International Scientific and Current Research Conferences. – 2024. – C. 94-97.
5. Shakhrisabz A. S. A. THE USE OF THE SCIENTIFIC HERITAGE OF ORIENTAL SCIENTISTS IN THE FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE AMONG SCHOOLCHILDREN IN THE CONTEXT OF ECOLOGICAL GLOBALIZATION //International Scientific and Current Research Conferences. – 2024. – C. 94-97.
6. Ayonovna A. S. et al. GLOBALLASHUV DAVRIDA EKOLOGIK MUAMMOLARVA ULARNING YECHIMI //Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. – 2024. – T. 12. – №. 1. – C. 20-24.
7. Ayonovna A. S. et al. GLOBALLASHUV DAVRIDA EKOLOGIK MUAMMOLARVA ULARNING YECHIMI //Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. – 2024. – T. 12. – №. 1. – C. 20-24.
8. Ayonovna A. S. et al. GLOBALLASHUV DAVRIDA EKOLOGIK MUAMMOLARVA ULARNING YECHIMI //Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. – 2024. – T. 12. – №. 1. – C. 20-24.
9. Azamova S. A. PROBLEMS OF FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE IN THE CONTEXT OF ECOLOGICAL GLOBALIZATION //BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT. – 2024. – T. 3. – №. 5. – C. 743-749.

10. Azamova S. UMUMTA'LIM MAKTAB O 'QUVCHILARIDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING USUL VA VOSITALARI //Interpretation and researches. – 2024.
11. Azamova S. EKOLOGIK TA'LIM VA TARBIYANING RIVOJLANISH BOSQICHLARI //Talqin va tadqiqotlar. – 2024. – T. 1. – №. 1.
12. Browne, T. (1643) "Religio Medici"
13. "FRAVAŠI". Encyclopaedia Iranica. Archived from the original on 17 July 2019. Retrieved 13 July 2019.
14. "Herodotus, The Histories, Book 1, chapter 131". Perseus Digital Library. Archived from the original on 27 February 2021. Retrieved 13 July 2019.
15. "Festivalsi. Zoroastrian". Encyclopaedia Iranica. Archived from the original on 11 January 2012. Retrieved 13 July 2019.
16. "YEDĤHĒ HĀTAM". Encyclopaedia Iranica. Archived from the original on 13 July 2019. Retrieved 13 July 2019.
17. "ČĀDOR (2)". Encyclopaedia Iranica. Archived from the original on 13 July 2019. Retrieved 13 July 2019.
18. <https://oyina.uz/uz/teahause/1616>
19. <http://xorazmiy.uz/oz/pages/view/284>